

Vestigii arheologice privind exploatarea sării pe teritoriul României în perioada neo-eneolitică

Neolitic. Cele mai vechi vestigii arheologice privind exploatarea sării din Europa au fost descoperite pe teritoriul României. În stațiunile arheologice de la *Lunca*, *Oglinzi* și *Țolici* (din jud. Neamț) arheologii au investigat consistente depuneri neolitice aflate în vecinătatea imediată a unor izvoare de apă sărată. Cele mai timpurii urme de prezență umană descoperite în aceste stațiuni aparțin culturii *Starcevo-Criș* (o entitate cultural-teritorială care în mileniul VI î.Hr. ocupa spații ce se întind între nord-vestul Balcanilor și Nistru, purtătorii acestei culturi asigurând cea mai timpurie răspândire în această parte a Europei a economiei care avea la bază creșterea animalelor și cultivarea plantelor). Alături de urme arheologice obișnuite pentru așezările caracteristice acestei culturi, în cele trei stațiuni au mai fost descoperite numeroase urme de arsuri și depuneri de cenușă în amestec cu lemn carbonizat. În schimb, în aceste stațiuni nu au fost găsite urme de locuințe, iar numărul oaselor de animale descoperite a fost neobișnuit de redus. Altfel vorbind, urmele descoperite, atestă pe de o parte, activități umane soldate de arderea cantităților mari de lemn și folosirea recipientelor ceramice, iar pe de altă parte, sugerează că stațiunile respective au avut alte rosturi decât cele de locuire propriu-zisă. Arheologii cred că rostul principal al acestor stațiuni era acela de a obține sarea solidă prin fierberea apei sărate.

Recent, posibile urme de exploatare a apei sărate au fost descoperite în așezarea *Olteni* - "*Nisipărie*" (jud. Covasna) situată la cca. 1,5 km de un izvor de apă sărată. Așezarea ocupă terasa înaltă din dreapta Oltului. În cuprinsul acestui sit au fost descoperite vestigiile *culturii ceramicii liniare cu note muzicale*, *Boian-Giulești* și *Precucuteni*. În stratul neolitic al acestei așezări au fost descoperite câteva fragmente de posibile *briquetage* - recipiente de lut de mici dimensiuni, cu pedestal și cu cupă conică, similare întrucâtva cu cele eneolitice de la *Cacica*, *Solca* și *Lunca* aparținând culturii *Cucuteni* din Moldova și utilizate pentru obținerea din apă sărată a unor calupuri relativ mici de sare solidă.

Eneolitic. La fel de consistente sunt mărturiile arheologice privind exploatarea sării datând din perioada următoare, cea eneolitică (mileniile V-IV î.Hr.). Unul dintre siturile cele mai cunoscute în Europa din acea perioadă, care a furnizat vestigii directe și convingătoare ale exploatării sării, este cel de la *Wieliczka*. Acesta se află în sudul Poloniei, lângă Cracovia, într-o zonă cu zăcăminte bogate de sare gemă și numeroase izvoare de apă sărată. Acest sit aparține culturii *Lengyel* (aceasta, în mil. IV î.Hr., cuprindea o bună parte a Europei Centrale, vestigiile sale fiind răspândite în principal pe teritoriul Ungariei, Slovaciei, Poloniei și Ucrainei de vest). Cercetările arheologice efectuate la *Wieliczka* au scos la iveală urmele unor instalații destinate obținerii sării solide din apă sărată, prin evaporare, precum și numeroase fragmente de vase miniaturale folosite pentru formarea unor calupuri mici de sare solidă. Stațiuni eneolitice cu urme de exploatare a apei sărate au fost cercetate și în multe ale locuri din Europa. Totodată, după cum arată recente cercetări din Spania, în acea perioadă se practica și exploatarea minieră a sării.

În ultimele trei decenii au fost descoperite și se află în curs de cercetare și vestigiile arheologice din eneolitic privind exploatarea sării în stațiunile de la *Solca* și *Cacica*, jud. Suceava, precum și cele de la *Lunca* și *Oglinzi*, jud. Neamț și *Cucuieti*, jud. Bacău, toate aparținând culturii *Cucuteni*. Aceasta din urmă, în mileniile V - IV î.Hr., cuprindea arealul vast dintre valea Oltului

Superior și Nipru. Aceste stațiuni, după cum arată cercetările efectuate, par să fi fost specializate în obținerea sării solide din apa sărată, prin evaporare. La *Solca*, *Cacica* și *Lunca* au fost descoperite numeroase vetre și arsuri, aglomerări impresionante de cenușă și lemn ars, fără să fi fost surprinse urmele unor complexe de locuit. Totodată, în perimetrul acestor stațiuni au fost descoperite numeroase fragmente de vase ceramice, printre care se remarcă sute de fragmente de la așa-zisele *briquetage* - recipiente ceramice de mici dimensiuni, de formă conică, cu pedestal discoidal, similare cu cele de la *Wieliczka*. Această categorie ceramică, atestată în apropierea mai multor izvoare de slatină, lipsește în cea mai mare parte a așezărilor culturii Cucuteni.

Având în vedere tot contextul descoperirilor de la *Cacica*, *Solca* și *Lunca*, se poate deduce că, inițial, apă sărată a fost fiartă în vase ceramice de uz comun, de dimensiuni mari, lucrate din pastă grosieră și având pereții ușor poroși. Fragmentele unor astfel de vase sunt larg prezente în toate cele trei stațiuni. Vasele acestei categorii se potriveau foarte bine pentru fierberea apei sărate, întrucât, pe de o parte, pasta din care ele au fost lucrate rezista bine la repetatele expuneri la foc, iar porozitatea pereților asigura evaporarea mai rapidă a apei, ceea ce făcea ca procesul de fierbere să fie mai rapid și mai economic, în ceea ce privește cantitatea combustibilului necesar.

Prin fierbere în vase de uz comun și evaporare a celei mai mari părți a apei, salinitatea lichidului creștea într-atât încât el se transforma într-o masă vâscoasă (huscă). Apoi, această huscă se turna în *briquetage*. Acestea din urmă, pline cu huscă, se puneau pe vetre fierbinți, în poziție verticală, unde stăteau până la transformarea huscăi în calupuri solide de sare. Calupurile de sare solidă aveau formă conică cu vârful rotunjit, fiind de dimensiuni aproximativ egale. Apoi, pentru eliberarea calupurilor de sare, *briquetagele* se spărgeau. Nu s-a putut încă stabili cu certitudine dacă calupurile de sare solidă se eliberau complet sau doar parțial de "haina" *briquetagelor*. În orice caz, printre sutele de fragmente de *briquetage* descoperite la *Cacica*, *Solca* și *Lunca*, nu s-a găsit niciunul întreg. Mai mult, de cele mai multe ori, fragmentele *briquetagelor* descoperite în stațiunile menționate par să provină din părțile lor inferioare, pedestalul și fundul. Acest din urmă fapt ar putea fi un indiciu că oamenii nu stăruiau prea mult să elibereze calupurile complet, ci detașau doar cea mai voluminoasă și grea parte a *briquetagelor*.

Care să fi fost rostul acelor calupuri mici de sare solidă? Pare puțin probabil că oamenii din perioada preistorică evaporau apa sărată și o transformau în calupuri de sare solidă pentru consumul propriu. Le-ar fi fost mult mai ușor să folosească în acest scop slatina lichidă, așa cum ea se găsește în izvoare. În orice caz, în prezent, în mediul rural, acolo unde există izvoare de slatină, de cele mai multe ori, oamenii o folosesc ca atare pentru nevoile lor gospodărești (gătirea mâncării, conservarea slăninii, muratul legumelor, stropitul fânului, tratamente medicale etc.). Extrem de rar oamenii sunt preocupați de obținerea din slatină a sării solide. Atunci însă când recurg la acest procedeu, ei nu încearcă să o transforme în calupuri, utilizând doar sarea-praf. În aceste condiții, cea mai plauzibilă interpretare a calupurilor de sare pare a fi aceea că ele erau destinate transportării în teritorii situate la distanțe relativ mari de sursele de sare, în locuri unde sarea nu există. După cum indică forma și dimensiunile *briquetagelor*, se urmărea obținerea unor calupuri de sare identice ca formă, dimensiuni și greutate. Se poate admite că această uniformitate avea ca scop folosirea sării pentru niște tranzacții ușor cuantificabile. În acest sens, poate fi invocat faptul că sarea, în perioade diferite și în teritoriile cele mai îndepărtate, juca adesea rolul monedei de schimb. În Roma antică, de exemplu, unul dintre mijloacele de remunerare a soldaților era sarea. Și în prezent, la unele comunități "primitive", sarea joacă rolul monedei de schimb. Poate fi foarte sugestiv în acest sens faptul, atestat recent de antropologii francezi, că în zilele noastre, autohtonii din Papua Noua Guinee, după ce fac eforturi deosebite pentru a le obține (prin procedee diferite de cele atestate la *Wieliczka*, *Solca*, *Cacica*, *Lunca* și în alte câteva situri

preistorice din Europa), folosesc calupurile de sare exclusiv pentru “cumpărarea” porcilor.

În prezent, nu avem date care să indice destinația geografică exactă a calupurilor de sare produse în stațiunile eneolitice din Moldova. Având în vedere însă unele observații de ordin geografic și arheologic, este posibil că acestea ajungeau, atât în așezări mai îndepărtate de surse de sare din Moldova, cât și, prin valea Bistricioarei, Bistriței, Trotușului, Uzului și Oituzului, în teritoriile învecinate din sud-estul Transilvaniei lipsit de surse importante de sare. O posibilă dovadă a traficului cu sarea dinspre Moldova Subcarpatică în Depresiunea Ciucului, pe valea Trotușului, o pot constitui fragmente izolate de *briquetage* similare cu cele din stațiunile citate din Moldova, descoperite în cadrul așezării culturii *Cucuteni* de la *Păuleni-Ciomortan* (jud. Harghita), situată la câțiva km de izvorul Trotușului. Această ipoteză este cu atât mai plauzibilă cu cât în perioadele neolitică și eneolitică, Moldova și sud-estul Transilvaniei aparțineau aceluiași culturi arheologice, Starcevo-Criș și Precucuteni în neolitic și Cucuteni-Ariuşd în eneolitic. De altfel, conform unor constatări etnografice, în perioada interbelică, locuitorii din zona Tulgheșului obțineau sarea din zona Neamțului prin troc, transportând-o pe plute trase contra curentului de boi sau cai pe Bistrița și Bistricioara.

În ceea ce privește exploatarea sării geme la suprafață sau la adâncime, în perioada neolitică și eneolitică, deși pare foarte posibil că ea s-a practicat și pe teritoriul României, deocamdată nu dispunem de date certe în acest sens.

Dincolo de urme directe (explicite) privind exploatarea preistorică a sării, mai există și o serie întreagă de vestigii indirecte (implicite, colaterale sau circumstanțiale) care, într-un fel sau altul, scot în evidență aspecte legate de schimburi cu sare, unele practici rituale legate de valoarea simbolică a sării și altele.

În ceea ce privește schimburile cu sarea în perioada eneolitică, aducem în discuție câteva observații privind una dintre cele mai importante așezări de tip Cucuteni-Ariuşd din Transilvania - *Păuleni-Ciomortan* (jud. Harghita). Această așezare se află pe una dintre căile naturale de comunicare între Depresiunea Ciucului (unde sarea practic nu există, însă există bogate zăcăminte de cupru) și zona Moinești din Moldova Subcarpatică (unde nu există cupru, în schimb este multă sare). După toate aparențele, prin locul unde se află așezarea Păuleni-Ciomortan trecea una dintre căile naturale (Bălan - Oltul Superior - Păuleni - Ciomortan - Trotuș - Moinești), prin care cuprul de la Bălan (cca. 25 km nord de Păuleni-Ciomortan) ajungea în Moldova, iar sarea din Moldova ajungea în Depresiunea Ciucului. Prin urmare, ipoteza conform căreia unul dintre rosturile acestei așezări a fost tocmai acela de a controla acest *drum al sării și cuprului*, pare foarte plauzibilă. În favoarea acestei ipoteze pledează și câteva fragmente ceramice descoperite în această așezare care par să provină de la *briquetage* perfect similare cu cele de la Solca, Cacica și Lunca. Prezența acestora în așezarea de la Păuleni - Ciomortan, într-o zonă lipsită de izvoare de apă sărată și unde probabilitatea apariției acestora este nulă, nu poate fi explicată altfel decât prin faptul că ele au ajuns împreună cu calupurile de sare din Moldova. Pe de altă parte, deși pe versantul estic al Carpaților Orientali, mai ales pe teritoriul jud. Bacău, nu există surse de cupru, în așezările culturii Cucuteni din acel areal, de exemplu în celebra așezare de la Poduri, frecvența obiectelor de cupru este remarcabilă.

În aceeași ordine de idei, menționăm și singurul mormânt aparținând culturii *amforelor sferice* (aproximativ a doua jumătate a mileniului IV - începutul mileniului III î.Hr.) descoperit în Transilvania - cel de la *Sânmartin*, jud. Harghita. Este sugestiv faptul că locul unde a fost descoperit acest mormânt se află în dreptul pasului Uz, care reprezintă una dintre cele mai facile căi de comunicare între Depresiunea Ciucului, lipsită de surse semnificative de sare, și zona Târgu Ocna din Moldova, deosebit de bogată în sare. Prezența acestui mormânt tocmai în dreptul acestui pas sugerează că purtătorii culturii amforelor sferice (bine prezentată în Moldova Subcarpatică) erau implicați în aprovizionarea populației din

Depresiunea Ciucului cu sarea din Moldova.

În ceea ce privește manifestările cu caracter ritual, legate într-un fel sau altul de sare, aducem în discuție depunerile rituale de la *Mărtiniș* și *Biborțeni*. La Mărtiniș (sat situat în Valea Homoroadelor, jud. Harghita, unde există numeroase manifestări saline), după cum relatează J. Bányai, în timpul săpării unui puț de sare au fost găsite câteva topoare de piatră confecționate din serpentină de culoare verde caracteristică rocilor Persanilor de Nord și din andezit negru de Harghita. După toate probabilitățile, în cazul de față avem de a face cu o depunere rituală lângă un izvor sărat. La Biborțeni (jud. Covasna), într-o zonă aflată la granița dintre Depresiunea Baraolt - care este practic lipsită de surse de sare - și Valea Homoroadelor, unde manifestările saline sunt deosebit de bogate, a fost găsită o depunere de caracter ritual aparținând culturii *Bodrogkeresztur*. Székely Zsolt a găsit aici, într-o groapă circulară, două vase ceramice, un topor masiv de cupru cu brațele în cruce, un topor-ciocan din piatră și două lame mari de opal. Trebuie precizat că, deși locul unde s-a găsit această depunere a fost cercetat, nu s-au descoperit alte elemente ale culturii *Bodrogkeresztur*, ceea ce arată că acest complex nu aparține vreunei locuiri ci reprezintă urme ale unei practici în afara spațiului locuit. Mai adăugăm și faptul că această depunere este unică în toată aria culturii căreia îi aparține. Toate acestea indică că depunerea eneolitică de la Biborțeni, după toate probabilitățile, reprezintă urmele unor practici (rituale?) legate de unele reglementări privind accesul dintr-o zonă lipsită de sare într-o zonă bogată în manifestări saline.

Evident, interpretările de mai sus, într-o măsură oarecare, au caracter ipotetic, urmând ca viitoarele cercetări să aducă noi argumente necesare.

Valeriu Cavruc
Gheorghe Dumitroaia

Bibliografie selectivă

M. Andronic, *Cacica - un nou punct neolitic de exploatare a sării*, în: SCIVA, 40, 2, 1989, p.171-177.

Gh. Dumitroaia, *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii*, în: *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*. Iași: Universitatea Al.I. Cuza, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, I, 1987, p. 253-258.

Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis XIX*, 1994, p. 7-82.

D. Monah, *L'exploitation du sel dans les Carpates orientales et ses rapports avec la Culture de Cucuteni-Tripolye*, în: V. Chirica & D. Monah (ed.) *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*. Iași: Universitatea Al.I. Cuza, Bibliotheca

Archaeologica Iassiensis IV, 1991, p. 387-400.

D. Monah, *L'exploitation préhistorique du sel dans les Carpates orientales*, în: O. Weller (ed.) *Archéologie du sel: Techniques et sociétés dans la Pré- et Protohistoire européenne, Actes du colloque 12.2 du XIVe Congrès de l'UISPP*, 2001, 2002, p. 135-146.

O. Weller, Gh. Dumitroaia, *The earliest salt production in the world: an early Neolithic exploitation in Poiana Slatinei-Lunca, Romania*, în: *Antiquity*, Vol. 79, No. 306, December 2005.

N. Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în: SCIVA, 28, 3, 1977, p. 307 - 317.